

in hoc habet speciale religio, ut ei hoc debitum tribuatur tanquam pertinens ad formalitatem sui objecti. Responderi potest, hoc debitum morale spectandum esse juxta exigentiam materiæ in qua virtus versatur. Nam revera omnis virtus aliquo modo versatur circa debitum, quia omnis virtus servat modum, speciem et ordinem, ut ex Augustino sumitur, quem hic D. Thomas, art. 2, citat, et ex ratione boni quam virtus per se respicit; hæc autem includunt aliquam rationem debiti, secundum convenientem proportionem unius rei ad aliam. Sed in hoc est diversitas inter virtutes morales, quæ solum ad operantem, vel ad alterum pertinent. Nam priores solum respiciunt debitum secundum convenientiam talis materiæ ad propriam naturam rationalem; posteriores vero respiciunt debitum secundum jus, vel conditionem alterius personæ rationalis, vel intellectualis, considerata etiam conditione operantis comparatione illius. Et secundum hunc respectum ad alterum intelligitur ratio debiti, quando de his virtutibus loquimur. Variatur autem hoc debitum juxta conditiones, et proportionem personarum, et ideo, quatenus est hominis ad Deum, habet specialem rationem, quam virtus religionis formaliter respicit.

6. *Concluditur debitum religionis esse legale.* — Verumtamen, licet hæc explicatio debiti moralis communis sit, tamen applicatio ejus ad virtutem religionis, et responsio etiam, juxta distinctionem datam, aperte est contra mentem D. Thomæ citato loco. Nam potius ibi distinxerat virtutes, quæ non deficiunt a proprietate justitiæ in ratione debiti, ab illis quæ in hoc patiuntur defectum. Et sub priori membro comprehenderat religionem, et totum illud pertinere dicit ad debitum legale; sub posteriori autem membro complectitur virtutes, quæ solum reddunt debitum morale in ordine ad alterum; debitum ergo religionis, ex sententia D. Thomæ, legale est, non minus quam debitum justitiæ ad homines. Imo ex suo genere majus debitum est, sicut debitum pietatis inter homines legale etiam est, ut ibidem docet D. Thomas, et majus quam sit debitum justitiæ ad homines, ut recte notavit Cajetanus, 2. 2. quæst. 57, artic. 4, et ibi Soto, et alii Doctores. Debitum autem ad Deum majus est quam ad parentes. Non dicitur autem hoc debitum legale, quia per legem constituitur, aut quia formaliter consideretur ut est obligatio legis et obedientiæ, ut in prio-

ri responsione insinuabatur; sed dicitur legale, quia hoc debitum est, quod maxime attendunt leges reipublicæ. Id enim quod hoc modo est debitum, unicuique debetur ex proprio jure invento in ipso; maxime autem interest bono reipublicæ et paci ejus, ut hoc jus illæsum conservetur. Religio ergo hoc modo reddit cultum Deo, jure proprio illi debitum, et ideo debitum ejus non utcumque morale, sed proprium et legale est.

7. *Vera solutio propositæ objectionis, et explicatur quale sit religionis debitum.* — Ut autem difficultati positæ satisfaciamus, advertendum est, quanquam hoc debitum non sit semper tale, ut ex eo nascatur in singulis actibus obligatio præcepti, tale tamen esse, ut per singulos religionis actus possit aliqua ex parte solvi et expleri: idque satis est ut talis virtus possit respicere rationem debiti. Sicut, verbi gratia, qui ex justitia aliquid debet, etiamsi solvat ante tempus pro quo obligatur, vere solvit debitum, et intuitu illius operatur; vel si in communi debeatur aliquid, quod possit in hoc vel illo opere, vel in hac aut illa re præstare, quamvis spontanee hoc vel illud faciat, nihilominus debitum solvit, et intuitu illius operatur. Ita ergo intelligendum est fieri in actibus religionis, quamvis spontanei videantur. Neque inde fit ut materia, vel debitum religionis exhauriri possit, quia huic virtuti peculiare est, ut debitum ejus nunquam possit impleri solutione; tum quia debitum quodammodo infinitum est; tum etiam quia ipsa solutione creseit, nam per eam novum beneficium homini confertur. Quod non ita est in justitia ad hominem, nam per solutionem ejus potest ita finire debitum, ut locum jam non habeat justitiæ exhibitio. Per actus autem religionis nunquam potest homo exhaurire debitum quod ad Deum habet, sive in gratiis agendis, sive in quolibet alio cultu deferendo.

8. *Debitum religionis magis explicatur.* — Aliter etiam potest hoc debitum religionis explicari, ut non tam intelligatur esse in exercitio actus, quam in specificatione illius. Dicitur enim actus debitus quoad exercitium, quando urget obligatio exercendi illum; quæ obligatio non semper conjuncta est cum honestate actus, quia raro sequitur ex illa præcise considerata, sed ex speciali præcepto, vel ex speciali necessitate. Quoad specificationem autem dici potest actus debitus alicui personæ, quando talis persona, ratione suæ excellentiæ, vel alio simili titulo, jure suo

postulat talem actum, qui licet non semper necessarius sit, tamen et aliquando esse potest, et saltem semper est necessarium non operari contra tale debitum.

9. Per hæc igitur sufficienter explicata videtur assertio posita, et solutæ difficultates omnes in principio positæ præter ultimam, quæ in præsentem non potest sufficienter expli-

cari. Postulat enim illa difficultas, an sub hac ratione generali cultus Deo debiti, contineantur variæ rationes debiti, adeo diversæ, ut sufficiant actus morales speciè distinguere, et consequenter an ex his actibus diversi etiam habitus generentur. Utrumque autem horum commodius examinabimus in libris sequentibus.

FINIS LIBRI PRIMI.

INDEX CAPITUM LIBRI SECUNDI

DE ACTIBUS RELIGIONIS IN GENERALI.

- CAP. I. *De interioribus actibus proxime a religione elicitis.* CAP. III. *An cultus externus a religione imperetur.*
CAP. II. *De actibus externis religionis.* CAP. IV. *Habeatne religio actus proprios speciè inter se diversos.*

LIBER SECUNDUS.

DE ACTIBUS RELIGIONIS

IN GENERALI.

De his actibus nihil in communi disseruit D. Thomas in d. q. 81; sed statim in q. 82, incipit agere de actibus hujus virtutis in particulari. Nobis autem, ad majus doctrinæ complementum, majoremque claritatem, necessarium visum est pauca de his actibus generatim præmittere; sic enim postea in singulis brevior et facillior erit doctrina, meliusque ipsius virtutis essentia et unitas explicari poterit. Nam religio habitus operativus est, unde a suis actibus speciem sumit, sicut cæteræ virtutes et potentiæ. Breviter igitur præ oculis ponemus hujus virtutis actus, secundum generales rationes eorum; singulo-

rum vero considerationem secundum proprias rationes eorum postea suis locis trademus.

CAPUT I.

DE INTERIORIBUS ACTIBUS PROXIME A RELIGIONE ELICITIS.

1. Duplices esse solent virtutum moralium actus, interni, et scilicet, externi. Quoniam vero hæc voces varias habent significationes, ut supra attigi, in præsentem, per internos actus solum intelligimus eos, qui proxime ac per se fiunt, vel fieri possunt ab ipso habitu, pro-

ceduntque ex immediata inclinatione ipsius, quando ex habitu fiunt; aut, si illum præcedant, ipsum secum afferunt, vel efficiendo, ut in acquisitis, vel proxime ad illum disponendo, ut in infusis. Externos autem actus voco omnes illos qui non fiunt ab habitu, nisi mediantibus his prioribus actibus. In hoc ergo capite solum de prioribus agimus, de aliis dicemus postea; nam abstractior consideratio communis utrisque necessaria non est, neque utilis, quia non habent rationem communem, sed valde analogam, ut ex dicendis constabit, et ex generali doctrina actuum humanorum, quæ traditur in 1. 2, q. 18, notum esse debet.

2. *Interior religionis actus est voluntatis, supponens rationis iudicium.* — Dico ergo primo, interiorum actuum religionis esse actum voluntatis, qui supponit superioris rationis iudicium. Hoc notum est ex dictis de objecto et munere religionis. Nam ad cultum debitum Deo reddendum, duo necessaria sunt. Unum est, agnoscere tale debitum, ideoque iudicare Deo esse reddendum. Aliud est voluntas solvendi tale debitum, exhibendo cultum illi proportionatum, et ex his duobus sequitur executio ipsius honoris et cultus, quæ ad exteriores actus jam pertinet. Primum pertinet ad intellectum, sive operantem per naturale lumen, sive per fidem, vel per prudentiam, de quo postea. In illo autem actu non consistit religio, sed est prævius ad religionem, sicut ad omnem virtutem moralem antecedit iudicium de agendis in tali materia, cum quo iudicio stat hominem non operari virtutem, si nolit, vel etiam contrarium operari, si velit, quamvis hoc moraliter non contingat sine aliquo defectu in ipso iudicio. Et ita in præsentia materia potest quis recte iudicare de cultu Deo reddendo, et illum non reddere.

3. *Argumentum contra datam doctrinam de iudicio rationis.* — Respondetur ad argumentum D. Jacobi, c. 2. — Dices: quando homo circa hoc recte iudicat, convenientem habet æstimationem de excellentia Dei; nisi enim hanc habeat, non potest recte iudicare de honore illi debito; diximus autem supra ipsam debitam æstimationem de Deo esse quemdam cultum ejus; ergo qui illam habet, jam religionis actum exercet. Respondeo hic optime accommodari quod Jacobus ait c. 2: *Quid proderit, si quis dicat, fidem se habere, et opera non habeat, nam et demones credunt, et contremiscunt?* Sic enim nos dicimus, ad officium religionis, existimationem parum pro-

desse sine voluntate. Conveniens enim de Deo existimatio objective pertinet ad cultum religionis, formaliter autem non continebit cultum, nisi ex intentione honorandi et colendi Deum voluntarie exerceatur.

4. *Posita assertio declaratur et probatur.* — Relinquitur ergo ut internus actus religionis voluntatis proprius sit. Est ergo affectus quidam ad divinum cultum, qui si sit perfectus et efficax, erit voluntas illa, quæ movet cæteras potentias ad exhibendum actus quibus colitur Deus. Probat, quia hic est actus primus hujus virtutis, et ab illo cæteri manant; ergo hic est proprius internus actus ejus. Atque hoc confirmari potest ex ratione virtutis moralis, quæ est ad alterum; nam ex propria materia habet ut ad voluntatem primo pertineat. Quod maxime verum est in virtute religionis, tum propter excellentiam personæ, cujus honorem procurat; tum etiam propter ipsam rationem cultus et honoris, quæ valde spiritualis est, et ideo non nisi per rationem proponi, et per voluntatem intendi potest. Nec circa hanc partem difficultas ulla occurrit.

5. *Probabile est dari actum religionis naturalem.* — Dubitari vero potest an hic actus religionis naturalis sit, vel infusus seu supernaturalis, vel in hæc duo membra sit distinguendus. Ad quod breviter respondeo primo, possibile esse dari aliquem actum naturalem, quo voluntas, sola recta ratione naturali regulata, velit debitum cultum dare Deo, tanquam auctori et principio suæ naturæ. Nam per se loquendo hoc objectum naturali ratione cognosci potest; ergo honestas ejus naturalis est; ergo voluntas per naturalem actum potest illam velle et exequi. Antecedens est D. Thomæ, d. q. 81, a. 2 ad 3 et Cajetan. ibi, dicentium reddere Deo debitum cultum, esse de dictamine rationis naturalis, licet determinatio ad hunc vel illum modum colendi Deum, sit ex lege divina vel humana, de qua re in 3 part. sæpe dixi, tractando de sacrificio et Sacramentis. Hoc ergo satis est, ut honestus actus religionis possit esse naturalis.

6. *Ad actum religionis naturalem an requiratur specialis Dei gratia.* — Nec modo disputo an requiratur aliquis modus gratiæ, vel specialis providentiæ Dei ad perficiendum talem actum cum omnibus requisitis circumstantiis; nam hæc quæstio communis est omnibus actibus moralibus, licet in hoc videatur habere nonnullam specialem difficultatem pro-

pter majorem nobilitatem ejus. Nihilominus communis doctrina, quæ de reliquis dari solet, in hoc etiam locum habet, quod nimirum per se, et ex ratione specifica talis actus, ad illum non requiritur gratia, quia licet nobilis appareat, non excedit nobilitatem voluntatis et rectæ rationis naturalis, et hoc præcipue modo, dicimus illum esse actum naturalem. Ad illum enim lex naturæ obligat, nam ob hoc Paulus, ad Roman. 1, Gentes reprehendit: *Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt.* Lex autem naturalis non nisi ad actus naturales obligat. Unde in natura integra, certum est potuisse esse talem actum per vires naturæ. In natura vero corrupta, alia ratio est propter impedimentum peccati. Et saltem est verum non posse esse perfectum ex vero Dei amore super omnia, cum perseverantia, et sine admistione errorum et superstitionum, absque auxilio gratiæ. An vero, supposita naturali cognitione veri Dei, possit semel aut iterum ille actus haberi sine speciali gratia, alia quæstio est, quæ ad præsens non spectat.

7. *Perfecta voluntas colendi Deum fideli cultu est supernaturalis.* — Secundo vero dicendum est voluntatem perfectam colendi Deum fideli cultu, esse per se infusam, atque in sua specie supernaturalem. Potest autem distinctio hujus actus ab alio, ejusque supernaturalitas ex triplici capite considerari, scilicet, ex parte Dei, ex parte materiæ, et ex formali honestate, seu conformitate ad rationem. Primum patet, quia per actum naturalem colimus Deum ut principium naturæ; per actum autem infusum, colimus Deum ut est primum principium gratiæ et finis supernaturalis. Unde nostro modo concipiendi, apprehendimus Deum quasi sub excellentiis diversarum rationum et ordinum, quod satis est ad distinguendas voluntates colendi Deum. Secundum patet, quia materia, qua colitur Deus per actum vere naturalem, est tantum naturalis ordinis; materia autem posterioris voluntatis infusæ, aliquando est supernaturalis, qualis est, *captivare intellectum in obsequium Christi*, 2 Corinth. 10, et in universum, actus fidei, spei et charitatis, quatenus aliquando possunt imperari ex voluntate colendi Deum. Item sacrificium, et sacramenta a Christo instituta, et similia materiam continent supernaturalem. Actus ergo voluntatis, qui circa illam versatur, si illi proportionatus sit, non est mere naturalis.

8. *Virtutes morales acquisitæ ab infusis dis-*

tinguuntur. — Tertium patet ex ratione communi omnibus virtutibus moralibus per se infusis, quæ, juxta veriore sententiam, ab acquisitis distinguuntur, etiamsi in eisdem materiis versentur, propter honestates diversarum rationum, quæ in eis cerni possunt ex conformitate ad dictamen rationis naturalis vel rationis supernaturaliter illuminatæ, vel (quod perinde est) per conformitatem ad naturam rationalem secundum se, vel ad naturam elevatam per gratiam ad participationem divinæ naturæ, ut videre licet apud D. Thomam 1. 2, quæst. 63, art. 3 et 4, et expositores ibi. Hæc igitur distinctio in actibus religionis locum habet, quia, licet honestas religionis dicatur sumi per comparisonem ad alium, scilicet Deum, non tamen excluditur comparatio et conformitas ad ipsum operantem, quem religio ordinat ad Deum, et ideo sicut in ipso homine quodammodo sunt duæ formæ diversorum ordinum, scilicet, naturæ et gratiæ, ita et honestates, et actus colendi Deum sunt ordinum diversorum.

9. *Actus non esse supernaturales ex solis principiis.* — Alii contenti sunt distinguendo hos actus ex parte principiorum, ita ut unus sit naturalis solum quia a naturali principio procedit, tanquam proportionatus illi; alius vero sit supernaturalis, quia procedit a principio supernaturali, etiamsi ex parte objecti nihil amplius, neque alio modo sit volitum per unum actum, quam per alium. Sed (quidquid sit, an simpliciter sit possibilis talis distinctio actuum) mihi nunquam visa est apta ad actus gratiæ explicandos; tum quia nulla est necessitas, vel ratio exigendi supernaturales actus, quando ipsa objecta illos non requirunt, neque hoc est juxta providentiam debilem, et consentaneam rebus ipsis; tum etiam quia principia connaturalia his actibus sunt habitus, qui potius ex actibus distinguuntur, quam e converso, loquendo de formali, seu essentiali distinctione et primaria; quamvis in existentia (ut sic dicam) distinguuntur actus ex habitu, tanquam ex causa efficienti; sed de hoc latius in materia de gratia.

10. *Actus religionis ex diverso modo tendendi in objectum distinguuntur.* — Aliter dividi potest actus religionis utriusque ordinis, id est, tam infusus, quam naturalis, ex diversis modis, quibus voluntas solet tendere in bonum, vel averti a malo, nam eisdem modis potest religio operari circa suam materiam; est enim eadem ratio. Illi autem

modi operandi vel sunt communes appetitui sensitivo et rationali, ut *amare, desiderare, delectari*, vel includunt proprium modum appetitus rationalis, ut sunt *intendere et eligere*. Sic ergo potest religio habere actum amoris simplicis complacentiæ in divino cultu per se spectato, et in honestate, quæ in actu ipso colendi Deum inest, et consideratur. Potest item habere propositum et intentionem colendi Deum in omnibus, et ad hunc finem eligere media. Præterea potest habere voluntatem, qua per modum usus activi applicet corporis membra, aut utatur aliis rebus, aut potentiis ad exercendum ipsum cultum Dei. Potest denique de ipso, et in ipso actuali cultu delectari propter ipsum honorem Dei. Nam per omnes hos actus tendit voluntas in eandem honestatem religionis, licet diverso modo propositam aut applicatam; omnesque illi actus ita sunt inter se connexi, ut unus ex alio oriatur, ideoque non est dubium quin omnes ad eandem virtutem pertineant, quidquid sit de physica distinctione eorum inter se. Idemque dicendum est de actibus, quibus voluntas vult vitare malum immediate oppositum honestati divini cultus, seu quibus fugit carentiam illius boni.

11. *Quomodo actus religionis ex parte materiæ distinguantur.* — Circa hos ergo actus, quantum ad modum, et distinctionem formalem ex parte voluntatis, nihil speciale occurrit advertendum, sed applicanda est generalis doctrina, quæ ex 1. 2. supponitur. Ex parte vero materiæ licet considerare, quosdam actus voluntatis proxime imperare ipsum cultum Dei, ut est, verbi gratia, voluntas sacrificandi, vel orandi; alios vero solum imperare, vel eligere aliquid ordinatum ad cultum Dei, ut est, verbi gratia, mundare vasa quibus sacrificandum est. Nam, licet hæ actiones, quæ ad alias ordinari videntur, possint ab ipso operante immediate referri, ut per illas honorificetur Deus, et ut ipsæmet sint signa subjectionis debitæ et exhibitæ Deo, nihilominus illa ordinatio est quasi extrinseca ex parte ipsius operantis; propria autem ratio honestatis in tali actione est, quod ordinatur ad aliam, in qua cultus consistit; quod notandum est ad explicandas multas actiones religioni attributas, de quibus infra dicam. Sic etiam ex parte materiæ distingui potest interior actus religionis, ut quidam sit prosequens bonum, alius autem fugiens, vel vitans oppositum malum: omnis enim virtus utrumque munus amplectitur;

imo in universum omnis appetitus, servata proportione, utroque modo operatur; imo omnis facultas agendi aliquid, resistit contrario, quantum potest.

12. *Suboritur difficultas.* — Hic vero suboritur difficultas, quomodo voluntas non perjurandi, seu non blasphemandi Deum, possit esse actus religionis; hoc enim ex dictis aperte sequitur. Ratio autem difficultatis est, quia, respectu proximi, voluntas non inferendi contumeliam non pertinet solum ad observantiam, sed etiam ad justitiam commutativam, cui opponitur vitium contumeliæ, ut patet 2. 2. quæst. 72. Et ratio est manifesta, quia alterum honorare non est ex debito justitiæ, sed observantiæ; non privare autem alium honore suo, est ex debito justitiæ, sicut non auferre aliena; aufertur autem honor per contumeliam, ideoque nolle contumeliam inferre, justitiæ est; ergo multo magis erit opus justitiæ non dicere convitium contra Deum, vel blasphemiam, vel aliquid hujusmodi; ergo voluntas vitandi hoc malum non est virtutis religionis, (quæ est quasi observantia respectu Dei) sed justitiæ.

13. *Difficultas proposita expeditur. Disput. de Justitia Dei, et in 4. tom., disput. de Virtute Pœnitentiæ.* — Respondeo primo hunc actum non esse justitiæ commutativæ; hæc enim ad homines, non ad Deum ordinatur, ut nunc supponimus, et aliis locis tetigimus. Si ergo talis actus ad aliquam justitiam pertinet, illa erit justitia hominis ad Deum, et longe altioris rationis; deficiens quidem a proprietate justitiæ quæ est inter homines, in facienda æqualitate, et in omnimoda distinctione, tam absoluta quam respectiva, inter eos inter quos versatur; nam homo et est aliquid Dei, et æquale illi reddere non potest. Excedit tamen ille actus in ratione debiti, quia excellentius est jus quod Deus habet ad suum honorem et gloriam, quam quod habet homo, majorque injuria illi fit, cum privatur proprio honore, quam creaturæ. Sicut detractio, seu falsum testimonium contra Deum, majorem rationem injuriæ habet, quam contra homines. Unde actus voluntatis quo homo statuit vitare omnem actionem, quæ cedit in contumeliam, infamiam, vel aliam similem injuriam divini nominis, non ad justitiam commutativam humanam, sed ad altiorem virtutem pertinet, quam nunc sub religione comprehendimus, quia cum illa convenit in respectu ad alterum, quatenus ille alter semper est idem Deus, quem respi-

cit media aliqua materia, nempe divino honore, quem aliquo modo custodit et procurat. An vero in hæc latitudine objecti distinguendæ sint plures virtutes ad Deum, in sequentibus explicabimus.

14. *Actus a religione elicitus etiam ex parte motivi proximi distinguuntur.* — Ultimo, distinguuntur hi actus immediate a religione elicitus ex parte proximi motivi; nam, licet hoc motivum respectu totius virtutis adæquate unum esse videatur, tamen ad diversos actus videtur applicari secundum rationes valde diversas, quales sunt honorare Deum propter excellentiam quam in se habet, velle gratias agere propter beneficium collatum, profiteri illum esse auctorem omnis boni aliquid ab eo petendo, velle servare votum propter speciale debitum ex promissione contractum. Hujusmodi enim voluntates non tantum in materialibus objectis, sed etiam motivis proximis videntur differre. An vero tanta sit hæc diversitas, ut sufficiat ad distinctionem specificam, dicemus cap. 4; prius enim de exterioribus actibus dicere necesse est.

CAPUT II.

UTRUM PRÆTER ACTUS INTERNOS HABEAT RELIGIO ACTUS EXTERNOS, ET QUI ILLI SINT.

1. Hæc quæstio fere explicata est in superioribus, declarando materiam hujus virtutis, quia, ut dixi, proxima materia virtutis moralis, illius præsertim quæ est ad alterum, et exteriores actus ejus, idem sunt, solumque sub diversis rationibus, vel habitudinibus sic denominantur: *materia*, quatenus subjicitur virtuti; *actus*, quatenus ab illa efficiuntur. Ex his ergo manifestum est habere hanc virtutem aliquos actus exteriores, et hoc nomine, late illo utendo, appellari posse omnes illos circa quos versatur voluntas colendi Deum. Probat, quia omnes illi sunt materia proxima hujus virtutis, quatenus in illis omnibus ratio cultus aliquo modo invenitur.

2. *Qui actus internus possit dici cultus, qui vero non.* — Et juxta hunc loquendi modum, hi exteriores actus distinguuntur: nam quidam sunt corporales, quidam vero spirituales. Rursus spirituales distinguuntur in actus intellectus, et voluntatis, nam utriusque coli potest Deus, ut infra dicetur, et latius dixi in 4. tomo tertiæ partis. Hic autem cultus qui per actus mentis fit, communi usu interior potius appellatur, ut distinguatur ab

illo qui exhibetur per actus corporis; nos autem explicuimus proprium respectum, quem tales actus habent ad ipsam virtutem. Quamquam adverti potest, aliud esse loqui de cultu sub nomine cultus, aliud vero sub nomine actus; cultus enim solum dicitur internus, vel externus, quia intus in anima, vel extra per corpus fit: uterque autem cultus dici potest actus externus ipsius religionis, quia sic denominatur per habitudinem ad virtutem, tanquam ad principium suum quodammodo extrinsecum, seu remotum. Actus autem ipse immediate procedens a religione, quem vocamus internum, non est proprie cultus, neque intrinsecus, neque extrinsecus, sed est affectus colendi, qui a cultu distinguitur, sicut actus a materiali objecto. Nihilominus sæpe confundi solent hæc voces, ita ut omnis cultus interior dicatur etiam actus interior religionis, quomodo nos sæpe cum multis loquemur, advertendo illa duo non converti, quia non omnis actus internus potest dici cultus, sed ille tantum qui remotus seu imperatus est, nam alius, qui est propinquior et elicitus, non est cultus, sed affectus cultus, ut dixi.

3. *Quomodo affectus colendi Deum, possit rationem actus et cultus simul participare.* — Quamquam dubitari hic potest an ipsemet affectus colendi possit etiam induere rationem cultus, et consequenter an possit idem actus, qui proxime fit a religione, esse etiam materia ejus, ac demum simul esse actus proxime elicitus, seu internus, et externus, in priori, et rigorosa consideratione. Ad quæ omnia breviter respondeo, unum et eundem actum, per se simpliciter ac solitarie sumptum, non posse illas duas rationes simul induere, seu participare; tamen si fiat reflexio unius actus in alium, posse. Patet prior pars, quia illæ denominationes includunt conditiones oppositas, et includentes contradictionem, ut sunt immediate oriri a virtute, vel mediate: hæc autem duo non possunt eidem actui solitarie sumpto ac per se convenire. Similiter esse objectum, et esse affectum immediatum ejusdem potentiæ, vel virtutis animi, non potest eidem actui, per se ac nude spectato, convenire, quia virtus, per actum quem facit, tendit directe in aliquod objectum. Nec refert quod actus a voluntate elicitus per seipsum sit intrinsece voluntarius, ut obiter attingi, libro primo de Trinitate, et latius in 4. 2. Deo dante, dicemus. Nam est voluntarius, non per modum objecti et effec-

tus, sed solum per modum actus, et implicite potius quam explicite; unde id non satis est ut in præsentis talis actus denominetur cultus, quia non est voluntarius ut cultus, sed ut affectus colendi.

4. *Quomodo per reflexionem actus internus possit esse cultus.* — Altera vero pars declaratur, quia non repugnat ex generali affectu colendi Deum, habere voluntatem sacrificandi aut communicandi, maxime quando deest opportunitas exercendi exteriores actus. Tunc ergo ex illo affectu possum Deum in cultum offerre ipsam voluntatem sacrificandi, vel communicandi. Illa ergo eadem voluntas et est affectus cultus externi, et est quidam internus cultus. Est item a religione proxime factus, quia versatur circa materiam ejus, et est etiam imperatus ab eadem, medio illo priori affectu colendi Deum. Ac denique simul est actus proprius religionis, et materia ejus ratione prioris actus. Ratio vero a priori est, quia voluntas est reflexiva, et imperativa unius actus proprii per alium, nam vult velle seu amare, et hoc modo comprehendit actus suos sub materia sua. Et similiter potest habere duplicem respectum ad eundem actum, scilicet, imperantis et elicentis. His autem modis potest operari intra materiam religionis, quia eadem est ratio de illa ac de aliis. Ob eandem ergo causam, eadem religionis virtus illum modum operandi participat, et per unum actum sibi imperat alium, quem ipsa etiam elicit. Semper autem ratio cultus convenit tali actui per ordinem ad alium, cuius est objectum, et a quo in talem finem ordinatur.

5. *Actus externi cultus ex parte materiæ in duo membra dividuntur.* — Jam vero, ut aliud membrum propositum explicemus, actus colendi omnino externi sunt actus corporis, vel usus cujuscumque rei corporalis, circa quem per se et directe versatur affectus ipse colendi Deum; tum quia ille cultus non resultat ex alio actu, sed per illam directam voluntatem imperatur; tum etiam quia illi actus per se assumuntur in gloriam vel honorem Dei, tanquam signa per quæ homo protestatur divinam excellentiam. Hic ergo cultus Dei exterior multiplex esse potest, juxta varietatem actionum quas explicatas reliquimus, tractando de objecto materiali: est enim eadem ratio.

6. Solum ut ea, quæ tractanda sunt, præ oculis habeantur, oportet advertere hos actus ex parte materiæ, in duo principalia membra

distingui a D. Thoma, d. quæst. 81, art. 3, ad 2, et quæst. 89, in capite illius; quia possumus Deum honorare vel exhibendo illi aliquid, vel assumeado quasi ad nostrum usum aliquid divinum. Hic posterior modus exercetur in usu sacramentorum, in quo subjicitur homo Deo, ut sanctificatori suo, de quo usu in tertia parte D. Thomæ dictum est. Exercetur etiam hic modus in assumptione divini nominis ad confirmandum aliquid, ut per juramentum, vel aliquid simile.

7. Rursus prior modus honorandi Deum esse potest per varios actus. Quidam enim sunt, qui per membra corporis immediate exercentur, ut sunt genuflexio, capitis inclinatio, totius corporis prostratio, etc. Alii vero sunt qui per alias res externas exercentur, ut per sacrificia et oblationes, quæ interdum fiunt immediate ipsi Deo: interdum vero mediate, propinque autem ejus ministris, ut decimarum, et primitiarum solutio. Præter hos etiam est alius actus, qui duos complectitur. Prior est promissio alicujus rei facta Deo, nam per talem promissionem speciali modo ipsa res promissa exhibetur Deo in honorem ejus; alius est actus quo talis promissio impletur, et solvitur Deo debitum, per illam specialiter contractum. De quibus actibus postea in speciali dicendum est. Hic autem solum adverte illos interdum esse posse pure internos, regulariter vero ab hominibus exterius fieri, et ideo inter externos actus collocari. Oratio vero e converso ponitur inter actus internos, quia ibi principaliter consummatur, licet in actum etiam exteriorem prodire possit et soleat.

8. *Suboritur difficultas.* — Difficultas vero circa dicta suboritur, quia motus appetitus sensitivi non videntur sub dicta numeratione comprehendi, et tamen illis possumus etiam uti ad colendum Deum; ergo non videtur sufficiens divisio. Major patet, quia illi actus spirituales non sunt, ut constat, nec sunt ita corporales, ut ex affectu colendi Deum directe imperari, aut in nobis excitari valeant. Minor vero patet, tum quia devotio est actus religionis, et tamen magna ex parte pertinet ad appetitum sensitivum; tum etiam quia appetitus sensitivus potest aliquo modo in Deum moveri, juxta illud Ps. 83: *Cor meum, et caro mea exultaverunt in Deum vivum*; ibi enim nomine *cordis* spiritualis appetitus, nomine *carnis* sensitivus appetitus intelligitur. At hic appetitus non movetur, nisi media phantasia proponente objectum; potest ergo phantasia

CAPUT III.

AN CULTUS EXTERNUS SIT ACTUS A RELIGIONE ELICITUS, VEL IMPERATUS.

1. *Argumentum quo probatur externum cultum a religionis virtute non posse elici.* — Sub externo comprehendimus omnem actum alterius potentiæ a voluntate; et hinc oritur ratio dubitandi, quia actus elicited ab habitu debet etiam esse elicited a potentia, in qua inest habitus; sed hic cultus externus non elicited a voluntate, in qua inest religio, ut infra videbimus; ergo neque ab ipsa religione elicited. Minor per se clara est, quia ille cultus externus per corpus immediate exercetur; voluntas autem per se et immediate non afficit motus corporis, sed solum applicat potentias exequentes ad movendum; non ergo talem cultum elicited; nam elicere, est proprie et per se efficere. Neque, ut voluntas dicatur elicere motum aliquem, satis est ut applicet aliam potentiam ad efficiendum talem cultum; alias voluntas elicere assensum fidei, vel opinionis, et actum visionis corporalis, et similia, quæ dici non possunt. Major autem probatur, quia habitus non est principium per se efficiens, sed solum coadjuvans potentiam, et ideo in tantum habitus operatur, in quantum potentia, cui adhæret, utitur illo, et ideo habitibus utimur, cum volumus; ergo non potest habitus elicere actum, nisi cum sua potentia; ergo necesse est ut potentia eundem elicied, et quod ad illum eliciedum applicet habitum, seu habitu utatur. Et confirmatur, quia elicere actum, juxta propriam illius verbi significationem communi usu receptam, idem est quod immediate ac per se efficere actum, qui elicied dicitur; at vero habitus non efficit hoc modo, nisi actus suæ potentiæ; ergo.

2. *D. Thomæ in hac re sententia proponitur.* — Nihilominus D. Thomas, d. q. 81, art. 2, ad 1, et art. 4, ad 2, sentit actus aliquos exterioris cultus divini esse elicited a virtute religionis. Et quia hoc non poterat in universum de omnibus affirmari, distinctionem talem indicat. Nam cum colimus Deum per actus aliarum virtutum, ut fidei, misericordiæ, etc., tunc cultus ille non est elicited a religione, sed tantum imperatus; quando vero actus, quo Deum colimus, non habet per se honestatem alterius virtutis, ut est sacrificium, adoratio, tunc actus ille est proprie elicited a vir-

aliquo modo illi proponere Deum; ergo possunt tales actus hujus inferioris portionis in divinum cultum et honorem referri.

9. *Dupliciter voluntas ordinat motus appetitus, directe, scilicet, et indirecte.* — Circa hanc difficultatem, adverte duobus modis posse voluntatem per affectum in Deum excitare, vel ordinare motus aliquos sentientis appetitus, scilicet, vel indirecte, et per quamdam concomitantiam, et sympathiam potentiæ, vel directe volendo talem actum, ita ut inferior actus sit objectum superioris actus voluntatis. Priori modo movetur appetitus, quando ex meditatione intellectuali rerum divinarum, et ex affectu voluntatis in Deum, excitatur in phantasia apprehensio aliqua, et representatio earundem rerum sub aliqua materiali forma vel habitudine, et consequenter insurgit in appetitu motus proportionatus affectui voluntatis, delectationis, vel tristitiæ, timoris, aut desiderii, vel alius similis. Fit enim sæpe hæc motio appetitus, homine nihil de illa cogitante per intellectum, neque directe illam volendo per voluntatem, sed solum ex conjunctione potentiæ, quæ in eadem anima corpori conjuncta radican- tur. Posteriori autem modo movetur appetitus, vel phantasia, quando homo directe vult applicare internum sensum, seu cogitativam, ad cogitandum, prout potest, de rebus divinis, ut de Deo sub ratione benefactoris, aut alia simili, sub aliqua ratione materiali, et similiter movet appetitum ad aliquos affectus circa talia objecta exercendos. Quomodo etiam potest voluntas ex affectu religionis movere directe appetitum sensitivum, ut suo modo subjiciatur Deo, vel doleat, vel gaudeat, in ordine ad cultum ejus.

10. *Suborta difficultas dissolvitur.* — Quando ergo appetitus movetur priori modo, et elevatur aliquo modo ad exercendos suos actus ex affectu, et consideratione superiori divinarum rerum, tunc actus appetitus sub interiori cultu computantur tanquam accessorium sub principali. Posteriori autem modo imperati, pertinent magis motus appetitus ad cultum corporalem et externum, tum quia directe intenduntur et imperantur in ipso corpore; tum etiam quia tunc, moraliter loquendo, non separantur ab actibus externis corporis, ad quos fere semper ordinantur. Et ideo non oportet hos actus ab interiori et exteriori cultu distinguere, nam sub illis sufficienter comprehenduntur.